

The paper examines the concept of a battle developed prominent historians Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth century.

Key words: a battle, M. Kostomarov Hrushevsky, historiography, troops, Cossacks, soldiers, camp, Khmelnytsky, Tymish, M. Kalinowski, V. Lypu.

Отримано: 18.09.2012

УДК 94(470+571):355.13«18/19»

В. Б. Стецюк

ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

В статті досліджуються масштаби споживання алкогольних напоїв військовослужбовцями російської армії пореформеного часу, простежуються особливості у різних родах військ, місцях проходження служби, службового статусу військових чинів.

Ключові слова: російська армія, алкоголь, офіцери, винна порція.

Споживання алкогольних напоїв військовослужбовцями збройних сил Російської імперії тривалий час практично не привертало уваги дослідників. Хоча в окремих роботах цього питання побіжно торкалися, однак нерідко позиція автора зумовлювалася його політичними симпатіями. Так, у публікаціях дореволюційних лібералів і соціалістів професійні військові (офіцери і нижні чини надстрокової служби) зображувались як люди, для яких щоденне споживання алкоголю чи навіть алкоголізм був нормою. Подібні оцінки набули також поширення в художній літературі – достатньо пригадати хоча б твори О. Купріна. З іншого боку, деякі сучасні дослідники відзначаються надмірним формалізмом, доводячи, що алкоголь в армії вживався лише в незначній кількості, встановленій уставом.

Варто відзначити й певні методологічні та джерелознавчі труднощі, що постають при вивченні даної проблеми. Так, офіційні документи досить рідко містять відомості про випадки пияцтва, особливо в офіцерському середовищі. Вважалось, що відображення подібної інформації порушує корпоративну етику. Водночас джерела особистого походження не завжди дають адекватну оцінку ситуації – показово, що, наприклад, генерал О. Лукомський приписує пияцтво багатьом товаришам по службі, однак при цьому вперто захищає від подібних звинувачень свого тестя, генерала М.І. Драгомирова [17, с.68-70].

Що стосується масштабів споживання алкогольних напоїв нижніми чинами, тобто солдатами і унтер-офіцерами, то за статутом військовослужбовці нагороджувалися півчаркою горілки (60 г) на наступні свята: перші дні Різдва і Великодня, іменини (тезоіменитства) імператора, імператриць (дружини і матері монарха), спадкоємця престолу (а якщо він одружений, то і його дружини),

августійшого шефа полку (якщо такий був), а також у дні полкових і ротних свят. Окремо варто виділити можливість отримання горілки за медичними приписами, яке апріорі не могло носити масового характеру. На думку Ю. Веремєєва, «читаючи ці рядки, якось важко погодитись з твердженнями Купріна і ряду інших письменників того часу, що царський уряд споював солдатів, що горілка в казармах текла рікою. 7-9 разів на рік по 60 грамів – це споювання? До того ж, якщо солдат не пив, то його порція видавалась йому грішми. А от віддати свою винну порцію товаришу категорично заборонялось» [5]. Цей же дослідник підкреслює, що робота шинків поблизу розташування армійських частин заборонялася на законодавчому рівні, а всі солдати, що повернулися у частину зі звільнення у місто «з душком», фіксувалися черговим по роті [5].

Проте варто відзначити, що наведені вимоги закону далеко не завжди чітко і послідовно реалізовувались. В першу чергу викликає сумніви факт заборони дії шинків поблизу частин – в більшості випадків казарми споруджувалися органами міського самоврядування або приватними особами задля отримання прибутку від їх оренди військовим відомством в більш-менш придатних для цього місцях. І немає жодних згадок про закриття після цього оточуючих питних закладів. Наприклад, в Кам'янці-Подільському так звані Архієрейські казарми знаходились у самому центрі Старого міста, буквально через дорогу від оточуючого ратушу ринку [13, с.107]. Тож, звісно, закриття всіх шинків в околиці було практично неможливим.

В окремих випадках можна простежити зворотну тенденцію – після будівництва на околиці населених пунктів військових містечок вони незабаром «обростали» різними житловими будівлями і закладами, в тому числі і шинками. Саме така ситуація спостерігалась, наприклад, в Києві, де Саперна слобідка, військові містечка на Печерську і Дорогожичах поклали початок формуванню нових районів міста [10, с.6]. Схожим чином розвивався район Проскурова довкола військових містечок 12-го уланського і 46-го піхотного полків [8, с.122-123].

Матеріали дореволюційної преси дозволяють судити про значне поширення порушень правил відвідування нижніми чинами шинків. Один з публіцистів відзначав, що «нерідко в судових засіданнях з'ясовувалося, що в питних закладах були одночасно стройові і поліцейські нижні чини (останні у правах служби), пили разом горілку, потім починали сварку, яка переходила в бійку, – в результаті бідний солдат попадав під суд за образу поліцейського... а власник питного закладу з'являється в суді в якості свідка» [9, с.806]. Цей же автор відзначає, що поліцейські дуже рідко за власною ініціативою складають адміністративні протоколи щодо відвідування солдатами шинків – в більшості випадків ініціаторами складання протоколу були офіцери, які були свідками порушення [9, с.806].

Цікаво відзначити також згадки в джерелах про існування так званих чайних крамниць, в яких горілка подавалась під виглядом окропу, в чайниках. Оскільки контроль поліції за такими

закладами був менш суворим, «нижні чини із задоволенням відвідують такі чайні» [9, с.80б].

Можливість придбати спиртні напої вояки мали, не лише перебуваючи у звільненні, але й в окремих випадках на території частини. Скажімо, часопис «Варшавський щоденник» в присвяченій алкоголізму серед військових статті наводить наступний приклад: «В одному піхотному полку, де є солдатська крамничка, впродовж року спожито нижніми чинами різних напоїв (горілка, пиво) на 16000 руб., що при найвищому особовому складі полку в 2000 нижніх чинів складає 8 руб. на кожного: цифра колосальна, особливо при порівнянні з середньою статистичною цифрою для усієї Європейської Росії (2 руб.), Австрії (4 руб.) і Франції (7 руб.); лише Англія в цьому відношенні б'є рекорд (близько 9 руб.)» [1, с.3]. Відзначимо, що наведений приклад не можна вважати достатньо показовим – безумовно, ситуація в одному полку не може відображати загальної ситуації. Тим не менш, фіксація подібних випадків наводить на досить невтішні висновки щодо загальної ситуації зі споживанням алкоголю військовими.

Окрім придбання солдатами алкогольних напоїв за власні кошти, мали місце і випадки вживання спиртних напоїв з дозволу чи навіть з ініціативи командирів. Наведений вище перелік державних і полкових свят не вичерпував всіх випадків призначення «чарки» – право нагороджувати нижніх чинів «горілкою порцією» мали цілий ряд командирів і, як свідчать джерела, досить активно ними користувалися. Крім того, у випадку тих чи інших святкуваннях солдатів пригощали місцеві власті і органи самоврядування. Наприклад, звичайною практикою було частування «хлібним вином»:

1. Під час виступу в похід або після прибуття частини на місце постійної дислокації, наприклад, під час виступу 18-го піхотного Вологодського полку на війну з Туреччиною, міська дума Чернігова влаштувала урочистий обід для офіцерів, водночас для солдатів на центральній площі міста влаштували частування булками, ковбасою і горілкою [7, с.15]. Прибуття 63-го Углицького і 64-го Казанського полків на місце постійної дислокації, у Вітебськ, після закінчення російсько-турецької війни 1877-1878 рр. супроводжувалося масштабними урочистостями, організованими місцевою владою. Після урочистого молебна прямо на площі почалося частування солдатів, при цьому спершу був піднятий тост за здоров'я імператора, далі – за єпископа, губернатора, присутніх дам і взагалі всіх вітебчан, а потім «пішли тости за тостами – спочатку в присутності офіцерів і міських властей, потім самі солдати стали виголошувати тости» [3, с.640].

2. У разі переведення з одного населеного пункту в інший, або ж у випадку перебування вояків однієї частини в гостях у іншій. Відомо про подібну зустріч нижніх чинів Переяславського драгунського полку в цілому ряді населених пунктів під час його передислокації з Кавказу в Королівство Польське [18, с.197-198].

3. Після завершення маневрів, Височайших оглядів, тих чи інших державних урочистостей. Так, для відкриття пам'ятника

«Слава» в пам'ять перемоги у російсько-турецькій війні був створений зведений полк з представників різних частин, для нижніх чинів якого після урочистого відкриття 12 жовтня 1886 «у дворі казарм лейб-гвардії 2-ї артилерійської бригади було влаштовано частування від жителів м. Санкт-Петербурга всім представникам полків з нижніх чинів» [22, с.533-534]. Лише в одному Меджибізькому табірному зборі відомо святкування річниць 47-го піхотного Українського полку [14, с.594-595] і Кубанського козачого війська [15, с.889-890], урочистості з нагоди отримання 12-м стрілецьким полком імператорського призу за бойову підготовку.

4. Під час «прогулянок» команд мисливців (позаштатні підрозділи, створені для розвідувальних дій; однією з форм їх підготовки були тривалі переходи, в тому числі зимові, відомі під назвою «прогулянок»). Наприклад, у команді 5-го Туркестанського лінійного батальйону чарка горілки видавалась за наказом командира команди у випадку, якщо одяг намок під час полювання (слід зазначити, що мисливські команди проводили в «прогулянках» практично всю зиму, тож можна припустити доволі чисельні випадки таких видач) [12, с.1064-1065.]

Що стосується твердження про споживання у дні свят лише статутної півчарки, то доречно процитувати слова мемуариста про підготовку до полкового свята: «В ескадронах виготовлялась перцівка та інші настоянки, а також пиво, яке цілими ящиками завозилось в ескадронні цейхгаузи» [6, с.25].

Збільшення вживання алкоголю було можливо також в період «вільних робіт», під час яких частина нижніх чинів організовано влаштовувалася на сезонну роботу в районі розташування частини. Оскільки час робіт припадав на другу половину літа, зазвичай місцем їх проведення ставали маєтки або підприємства переробної галузі, де солдати трудилися разом з наймитами і сезонними робітниками. Для останніх нормальною практикою було закінчення трудового дня колективним обідом з випивкою. У нашому розпорядженні немає конкретних прикладів участі в подібних обідах вільноробочих солдатів, однак, судячи з уваги, яка приділялася цьому питанню в наказах уповноважених осіб різного рівня, така практика існувала.

Аналіз джерел дозволяє виділити серед нижніх чинів і своєрідну «групу ризику», до якої входили професійні військові – фельдфебелі і унтер-офіцери надстрокової служби, а також так звані «нестройові», тобто солдати, призначені на посади денщиків, писарів, для обслуговування ротного обозу тощо. Як свідчив сучасник, після переведення нижніх чинів на ці посади «вони неначе заново народжуються: занепад дисципліни, пияцтво, картярство, розпус-та і т.п. шкідливими костюми вони вже цілком володіють» [11, с.5]. Інший офіцер у спогадах відтворює колоритні образи фельдфебелів понадстрокової служби, для яких посиденьки з алкоголем (щоправда, у цілком помірних масштабах) були звичним явищем. Зазвичай конфлікти між цими «полковими аристократами» доводилось вирішувати за допомогою «Степана Івановича Гейченко і

його знаменитої перцівки ...після якої цілий день ходив з головним болем» [6, с.22]. Далі вказано, що саме перцівка, а не якісь кулінарні вигадки чи музичні номери була ключовим елементом ескадронного свята – її виготовляли вісім четвертних бутилей, при цьому на самому святі споживалось 5-6 ємностей, а решта поступово випивалась впродовж року [6, с.31-32]. Відзначимо, що у згаданій вище статті про необхідні для подолання алкоголізму кроки серед причин цього явища надмірне споживання горілки понадстроковиками вказано на першому місці: «Хронічний алкоголізм між унтер-офіцерами, вахмістрами і фельдфебелями, спадщина доброго старого часу, вперто відстоює свої права і в наш час. Ці представники військової аристократії, точнісінько як фельдшери і писарі, в значній більшості вважають невід'ємною прерогативою свого звання – право на зайву чарку горілки» [1, с.3]. Цей самий автор окремо виділяє «обов'язкову горілку трубачам, не соромлячись присутності серед них малолітніх» [1, с.3], що наводить на думку про значне споживання спиртного військовими музикантами, які не лише отримували «чарку» після парадів і оглядів, але й нерідко виступали на певних заходах за межами частини, де також мали доступ до алкогольних напоїв.

Варто відзначити також той факт, що командування і «армійська громадськість» в особі найбільш активних офіцерів досить пильно відстежували масштаби споживання алкоголю солдатами. У військовій періодиці неодноразово піднімалося питання про скасування «винної чарки» взагалі, вживались зусилля для організації дозвілля солдатів шляхом створення аматорських театрів, проведення святкових вечорів, екскурсій тощо. Іноді висловлювались і досить незвичні пропозиції – скажімо, один із дописувачів журналу «Разведчик» вказував, що «пити горілку шкідливо, однак, ця розкіш допускається у військах; в деякі дні горілка купується за казенні гроші й роздається людям, у походах без горілки не обійтись, при важких роботах також дають горілку». Далі пропонувалось зменшувати споживання горілки за рахунок тютюну, оскільки «горілка і підкріплює, і в певних випадках розважає. Тютюн діє точно так саме, якщо не краще. Він не такий шкідливий, як горілка, дешевший і зручніший для носіння» [23, с.928-929]. Однак, очевидно, у повному обсязі дане питання так і не було вирішене до останніх днів існування царської армії.

Складніше відповісти на запитання про масштаби вживання алкогольних напоїв, а також про культуру цього процесу стосовно офіцерської корпорації. Варто відзначити, що склад офіцерського корпусу після військових реформ 1860-70-х років зазнав значних змін: частка дворян неухильно зменшувалась, матеріальне становище середньостатистичного офіцера погіршувалося, в той же час простежувалася тенденція до зростання освітнього рівня офіцерів, їх інтересу до наукової, літературної, громадської діяльності. Результатом поєднання цих факторів став «новий» офіцер, котрий був змушений планувати витрати виходячи виключно з розмірів платні, а також досить негативно ставився до надмірної випивки.

Водночас стереотипи, що існували стосовно норм повсякденної поведінки офіцерів, змушували їх брати активну участь у різноманітних полкових святкуваннях, а також у так званих «п'яніках», не приурочених до якихось офіційних дат. Сучасний дослідник нараховує 218 свят, у яких впродовж року мав брати участь офіцер царської армії [4, с.70]. Зауважимо також, що для офіцерів кількість дат, в урочистому відзначенні яких вони мусяли брати участь, була вищою, ніж у рядових і унтер-офіцерів. Зокрема, нормою вважались прощальні обіди для однополчан, яких переводили на інше місце служби; досить частим явищем були святкування у полках днів того чи іншого училища, кадетського корпусу. Оскільки кількість військових навчальних закладів була досить незначною, то практично в кожному полку була група випускників певного училища. Особливо помітно це було в кавалерійських і козачих полках, офіцерів для яких готували відповідно три і два училища. Звісно, інтенсивність подібних заходів помітно відрізнялась в залежності від роду військ чи навіть конкретної частини, її місця дислокації, майнового становища чи індивідуальних рис характеру офіцера. Наприклад, серед інших істотно виділялися гвардійські полки (особливо кавалерійські), де традиції вимагали від офіцера «шику» у поведінці, що зводилась до здатності вражати обивателів, здійснювати яскраві й несподівані вчинки, в тому числі й під час свят. Так, у кавалергардів ще з XVIII в. існував особливий спосіб святкувати підвищення в чині: винуватець урочистості наймав катафалк, труну, яку заповнював пляшками з вином і разом з товаришами по службі катався містом, «розпиваючи і співаючи похоронні пісні» і періодично зупиняючись для частування перехожих [24, с.32].

Коллективні святкування з активним вживанням алкоголю були поширеними серед кавалерійських частин, особливо гусарських. Щоправда, в досліджуваний період командування дивилось на подібні речі більш суворо, ніж до військових реформ, тому нерідко після застілля, що тривало всю ніч, на світланку проводилось шиккування чи навіть заняття з підрозділами, однак повністю викоринити традиції все одно не вдавалось [2, с.56].

Очевидно, «проблемною зоною» щодо алкоголю були віддалені гарнізони, в яких практично повністю була відсутня соціальна інфраструктура, і вживання алкогольних напоїв залишалось однією з основних форм проведення дозвілля. Зокрема, О. Лукомський, який в 1899-1900 рр. проходив службу в повітовому місті Проскуріві Подільської губернії, згадує, що робочий день офіцерів дивізійного штабу фактично тривав з 9 години ранку до 12.30, а після обіду на роботу виходили лише при наявності термінових завдань. Кілька разів на місяць подібний необтяжливий графік доповнювався офіційними обідами і засіданнями, що практично завжди супроводжувались спиртним: «Двічі на місяць, по суботах (через суботу), начальник штабу і всі чини штабу збираються у зібранні Дніпровського полку на 7 годину вечора. Там до 9 години вечора у ці дні робили чини штабу (офіцери Генерального штабу) і офіцери

Дніпровського полку повідомлення на воєнні теми. Потім зазвичай всі залишаються вечеряти у зібранні Дніпровського полку.

По середам і по неділях чинів штабу дивізії запрошували на першу годину дня обідати до начальника штабу дивізії. Присутність на цих обідах обов'язкова...

Один раз на місяць, по неділях..., начальника штабу и чинів штабу запрошують на обід до начальника дивізії на 7 годину вечора. Крім того, один раз на місяць, в дні, обрані начальником штабу, він і чини штабу їздять у Волочиськ... В околицях Волочиська під керівництвом начальника штабу здійснюється невелика польова поїздка і розв'язуються задачі в полі. Потім обід на Волочиському вокзалі». Далі мемуарист описує специфіку спілкування місцевої офіцерської спільноти: «Обіди й вечері в К.Д. Юргенса були надзвичайно багаті й зі значними «узливаннями». А тут ще мій приятель Горський (однокурсник О. Лукомського по Академії Генерального штабу, старший ад'ютант штаба 12-ї кавалерійської дивізії – В.С.) просив обідати у нього по вівторках, при чому вимагав осушити кришталевий бочонок (досить значної величини, гадаю, близько двох пляшок) горілки. Хоч його дружина пила не менше нього, все ж і на мою долю доводилось багато. Досить часто стали мене запрошувати Орлови і Гернгросс, хоч у них (особливо у Гернгросс) щодо спиртного не насидували, але все ж, фактично, жодного дня не залишалось вільним». Логічним завершенням опису служби у провінційному містечку можна вважати наступну фразу мемуариста: «Життя в Проскурові й сам Проскурів мені страшно набридли, я просто почав побоюватись, що можу спитися» [16, с.100-101].

Цікаво, що оцінки Лукомського підтверджуються його молодшим сучасником М. Мелентьевим, який проходив службу у Проскурові на десятиліття пізніше. У 1911-1912 рр. він обіймав посаду молодшого лікаря 12-го уланського Білгородського полку. Згодом у спогадах М. Мелентьев написав про свого безпосереднього начальника, старшого полкового лікаря, який жив за принципом: «Пий пиво – будеш здоровенько!» і щодня вже зранку починав втілювати цей принцип у життя [20, с.64].

Зазначимо, що для О. Лукомського своєрідною «віддушиною» було полювання, якому він і присвячував більшу частину вільного часу [16, с. 98]. Інші офіцери на дозвіллі займались науковими студіями, спортом, публіцистикою тощо. М. Мелентьев самовіддано віддався праці, проводячи практично увесь час із хворими стаціонару або працюючи з науковою літературою [20, с.65]. Однак, безумовно, для багатьох офіцерів у віддалених гарнізонах чарка ставала альтернативою похмурому повсякденню.

Очевидно, вживання алкоголю активізувалося під час табірних зборів, великих маневрів і в інші періоди, коли слабшав контроль за військовослужбовцями з боку командування. Прикладом може слугувати вже згадуваний вище Меджибізький табірний збір. При аналізі відомостей про нього привертає увагу значна кількість надзвичайних ситуацій, зумовлених зловживанням алкогольними напоями. Найбільш резонансною серед них стала «Меджибізька

справа» 1896 р. – конфлікт між євреями-міщанами і офіцерським складом 35-го драгунського Білгородського полку [21, с.563]. В окремих випадках наслідки були швидше курйозними. Так, генерал Драгомиров після «пашайки» у 2-й Зведеній козачій дивізії вирішив серед ночі відправитись до найближчої залізничної станції, Деражні, в супроводі конвою з козаків-кавказців. Нічна кавалькада з факелами настільки налякала місцеве населення, що почала поширюватись чутки про можливі погроми [17, с.70].

Побічним доказом значної ролі алкоголю в житті дореволюційного російського офіцера є той факт, що офіцерські економічні товариства (фактично споживчі кооперативи, створювані офіцерами в найбільших гарнізонах імперії), крім продуктових магазинів, майстерень з пошиття мундирів, крамниць з продажу офіцерських речей, обов'язково створювали заклади, що торгували алкогольними напоями [10, с.6-7].

Як бачимо, споживання алкоголю було важливим елементом повсякденного життя військовослужбовців царської армії. Воно обумовлювалось традиціями і мало надавати більш урочистого характеру певним святковим діям, однак для багатьох і офіцерів, і нижніх чинів ставало поширеним варіантом проведення дозвілля.

Список використаних джерел:

1. Алкоголь в войсках и меры борьбы с ним // Варшавский дневник. – 1904. – 4 августа. – С.3.
2. Андоленко С. Ренненкампф / С. Андоленко // Возрождение. – 1970. – № 221. – С.54-67.
3. Борисов В. Походы 64-го пехотного Казанского Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича полка. 1642-1700-1886 / В. Борисов, А. Същанко. – СПб. : Типография И. Скороходова, 1888. – 819 с.
4. Вапилин Е.Г. Все беды в России от праздников? // Военно-исторический журнал. – 2003. – № 2. – С.68-70.
5. Веремеев Ю. Ротное хозяйство в Русской армии. – Режим доступа: army.armor.kiev.ua.
6. Воронович Н. Всевидящее око. Из быта русской армии / Н. Воронович. – Нью Йорк : [Б.в.], 1951. – 75 с.
7. Воспоминания о походе 18-го пехотного Вологодского полка в Турцию, в 1877-78 годах. Посвящается памяти старых сослуживцев и боевых товарищей Вологодского товарища. – СПб. : Издание Редакции журнала «Чтение для солдат», 1886. – 124 с.
8. Єсюнін С. Проскурівський гарнізон у другій пол. XIX – на поч. XX ст. / Сергій Єсюнін // Воєнна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 26-27 листопада 2009 року. – К. : Центральний музей Збройних Сил України, 2009. – С.120-130.
9. Жадько-Андреев Н. Кабаки и чайные / Н. Жадько-Андреев // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1894. – №207. – С.806.
10. Из жизни офицерских Экономических Обществ // Листок Киевского офицерского экономического общества (далі – Листок...). – 1913. – №7. – С.6-7.
11. Капитан Б. Нестроевщина // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1902. – №585. – С.5.

12. Колушев. Охотничья команда 5-го Туркестанского линейного батальона / Колушев // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1893. – №168. – С.1064-1065.
13. Корреспонденция «Разведчика». Каменец-Подольск // Разведчик. – 1894. – №202. – С.707.
14. Корреспонденция «Разведчика». Каменец-Подольск // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1912. – № 1140. – С.594-595.
15. Корреспонденция «Разведчика». Лагерь при м. Межибужье // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1896. – № 312. – С.889-890.
16. Лукомский А. Очерки из моей жизни / А. Лукомский // Вопросы истории. – 2001. – №3. – С.83-109.
17. Лукомский А. Очерки из моей жизни / А. Лукомский // Вопросы истории. – 2001. – №4. – С.48-74.
18. Мартынов А.И. Краткая история 46-го драгунского Переяславского императора Александра III полка / А.И. Мартынов. – СПб. : Типография Е. Евдокимова, 1899. – 240 с.
19. Михаленко А. И жили дружною семьею солдат, корнет и генерал. Страницы полковой истории Ахтырского гусарского полка / А. Михаленко. – М. : Рейтар, 2001.
20. Мелентьев М.М. Мой час и мое время : книга воспоминаний / М.М. Мелентьев. – СПб. : Ювента, 2001. – 776 с.
21. Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии / Йоханан Петровский-Штерн. – М. : Новое литературное обозрение, 2003.
22. Смирнов Я.С. История 65-го пехотного Московского Его Императорского Высочества Государя Наследника Цесаревича полка. 1642-1700-1890 / Штабс-капитан Я. Смирнов 1-й. – Варшава : Типография Г.Ю. Рундо, 1890. – 541, ХLI с.
23. Сысоев В.Н. Вольные работы / В.Н. Сысоев // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1901. – №574. – С.928-929.
24. Шигин В.В. Тайный сыск генерала де Витта / В.В. Шигин. – М. : Вече, 2011. – 384 с.

Article is dedicated alcoholic beverages of Russian Military in 1860–1914, observed characteristics in different military branches, areas of service, the official status of officers.

Key words: *Russian army, alcohol, officers, wine portion.*

Отримано: 30.05.2012

УДК 94(477.4)«17-18»(082)

А. Г. Філінюк, Т. В. Ігнат'єва

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті зроблена спроба розкрити основні аспекти та особливості розвитку торговельно-економічних взаємин між Правобережною Україною і Бессарабією наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст.

Ключові слова: *торговельно-економічні відносини, Правобережна Україна, Бессарабія, товари, продаж, везення.*

В умовах розгортання інтенсивності глобалізаційних процесів на сучасному етапі відбувається включення України в систему міжнародних економічних відносин. Саме тому молода українська дер-